

ΘΑΝΑΣΗΣ ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΤΟ ΛΥΚΟΦΩΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ;
Ο ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΣΜΟΣ
ΤΗΣ ΣΥΓΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ

Θεσμικό υπόστρωμα,
λειτουργικές ιδιαιτερότητες και είδη

ΠΡΟΛΟΓΙΣΜΟΝ
Αλέκος Παπαδόπουλος
Πάυλος Τσίμας

ΕΠΙΜΕΤΡΟ-ΣΧΟΛΙΟ
Νίκος Αλιβιζάτος

Für Elise

Στους αλησμόνητους δασκάλους μου
Maurice Duverger, Ηλία Κρίσπη και Ηλία Παρασκευά

Στον ηθικό και πνευματικό φωτοδότη
Κωνσταντίνο Δεσποτόπουλο

Στους ανυπολόγιστα πολύτιμους
Μάνο Βαγιάκη, Νίκο Κωστοβασίλη
και Μαρία Κωλοφωτιά

Στον επόμενο «σχυταλοδρόμο»
Αναστάση Συρίγο

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Προϊδέαση του αναγνώστη	13
Αναγνώριση οφειλομένων	17
Πρόλογος Αλέκου Παπαδόπουλου	21
Πρόλογος Παύλου Τσίμα	27
Εισαγωγικές παρατηρήσεις: περί πολιτευμάτων, πολιτικών συστημάτων και συναφών εννοιών	33
Σχηματική απεικόνιση των χρησιμοποιούμενων εννοιών	52
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: Ο συναινετικός κοινοβουλευτισμός ως υποπερίπτωση της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας	57
Έννοια και χαρακτηριστικά	57
Κεφάλαιο πρώτο. Η επικαιρότητα του θέματος	65
Α) Η γενική διαπίστωση	65
Β) Η ερμηνεία μιας —σχεδόν— γενικευμένης τάσης	83
Γ) Οι επιμέρους περιπτώσεις	93
Γ1) Η Μεγάλη Βρετανία	93
Γ2) Η Ελλάδα	104
Γ3) Οι λοιπές περιπτώσεις	116
Κεφάλαιο δεύτερο. Κομματικά συστήματα: έννοια και είδη ..	121
Σχηματική απεικόνιση των κομματικών συστημάτων	155

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: Λειτουργία και υποπεριπτώσεις του συναινετικού κοινοβουλευτισμού	171
Κεφάλαιο πρώτο. Η κλασική εκδοχή: αυτόνομη εκλογική κάθοδος — μετεκλογική αναζήτηση κυβέρνησης	175
Α) Μη προεξαγγελία και έμμεση ανάδειξη κυβερνήσεων	180
Β) Πρωθυπουργοί μειωμένης ισχύος;	198
Γ) Βραχύβια και ασταθή κυβερνητικά σχήματα	228
Δ) Ένα πιο δυσυπότακτο κοινοβούλιο	240
Σχηματική απεικόνιση διαφορών πλειοψηφικού και συναινετικού κοινοβουλευτισμού 1ου είδους (χωρίς προεκλογική πρόταση κυβέρνησης)	262
Κεφάλαιο δεύτερο. Η αμβλυμένη εκδοχή του συναινετικού κοινοβουλευτισμού: εκλογικός διπολισμός και προεξαγγελόμενη κυβέρνηση	263
Σχηματική απεικόνιση διαφορών πλειοψηφικού και συναινετικού κοινοβουλευτισμού 2ου είδους (με προεκλογική πρόταση κυβέρνησης)	299
ΕΠΙΛΟΓΟΣ: Το λυκόφως της δημοκρατίας;	301
Επίμετρο-Σχόλιο Νίκου Αλιβιζάτου	319
Και μια απάντηση... ..	325
Βιβλιογραφία	331
Ευρετήριο ονομάτων	341
Ευρετήριο χωρών	343
Άλλα έργα του συγγραφέα	345

ΠΡΟΪΔΕΑΣΗ ΤΟΥ ΑΝΑΓΝΩΣΤΗ

Οι λόγοι που με ώθησαν στο να πραγματευθώ το συγκεκριμένο αντικείμενο ήταν τόσο διεθνείς όσο και εσωτερικοί/εθνικοί. Διεθνείς, λόγω της παγκόσμια κυρίαρχης, κατά τις τελευταίες δεκαετίες, τάσης οι μονοκομματικές κυβερνήσεις να γίνονται όλο και πιο σπάνιες —και οι συγκυβερνήσεις όλο και πιο συχνές— στις κοινοβουλευτικές δημοκρατίες... Εσωτερικοί, επειδή στη χώρα μας, για πρώτη φορά εδώ και αναρίθμητες δεκαετίες —εάν εξαιρεθούν οι συντομότερες και ειδικού σκοπού συμμαχικές κυβερνήσεις της περιόδου 1989-1990—, το πολιτικό σύστημα χρειάστηκε το 2011, οπωσδήποτε δε μετά τις αλλεπάλληλες εκλογές του 2012, να προσαρμοσθεί, βίαια και απότομα, στο μοντέλο του λεγόμενου συναινετικού ή συγκυβερνητικού κοινοβουλευτισμού.

Ασφαλώς, εκκινώντας από την προφανή αυτή διαπίστωση της επικαιρότητας, ο συγγραφέας δεν μπορούσε να ξέρει εάν —ήδη στη φάση της συγγραφής του έργου του— η εξελισσόμενη πραγματικότητα θα έδινε δείγματα αντιστροφής της εν λόγω τάσης, με εκλογικά αποτελέσματα που ενδεχόμενως θα υποδήλωναν δυναμική επιστροφής των μονοκομματικών κυβερνητικών σχημάτων. Ιδιαίτερα σε χώρες, όπως τη Μεγάλη Βρετανία, τη Σουηδία και τη δική μας, όπου μέχρι πολύ πρόσφατα κυριαρχούσε απόλυτα ο λεγόμενος

πλειοψηφικός κοινοβουλευτισμός. Βέβαια, ειδικά «παρ' ημίν», οι όροι της αποσύνθεσης/ανασύνθεσης του παραδοσιακού κομματικού μας συστήματος και ο βαθμός της αποδυνάμωσης ή κατάρρευσης των βασικών κομματικών πυλώνων της προηγούμενης πραγματικότητας δικαιολογούσαν την ισχυρή πιθανολόγηση — η οποία, ωστόσο, ουδέποτε έγινε βεβαιότητα — πως η νέα φάση, αυτή των πολυκομματικών κυβερνήσεων, θα μπορούσε να σφραγίζει και να χαρακτηρίζει επί μακρόν την πολιτική ζωή της χώρας μας. Και αυτό με κινητροδότησε ακόμη περισσότερο στο να επιχειρήσω το παρόν εγχείρημα.

Το βιβλίο αυτό ωστόσο, ως «χειρόγραφο», παραδόθηκε στους υπεύθυνους του εκδοτικού οίκου στις 30 Οκτωβρίου 2014 και επεστράφη στον συγγραφέα, σελιδοποιημένο και με μορφή βιβλίου, στις αρχές Ιανουαρίου του 2015, ενώ είχαν μεσολαβήσει οι γνωστές πολιτικές εξελίξεις και είχε δρομολογηθεί η πρόωρη προσφυγή στις κάλπες. Το αποτέλεσμα των εθνικών μας εκλογών, της 25ης Ιανουαρίου 2015, οδηγώντας και πάλι σε συμμαχική κυβέρνηση, ασφαλώς και ενισχύει, φαντάζομαι, την επικαιρότητα και τη σημασία αυτού του έργου, που ως προνομιακό αντικείμενο έχει τη μελέτη της φύσης, των χαρακτηριστικών και των όρων λειτουργίας τέτοιων κυβερνήσεων. Παράλληλα, όμως, και οι εκτός συνόρων εξελίξεις που έλαβαν χώρα κατά τη φάση της συγγραφής του νομίζω πως ενισχύουν την επικαιρότητα και τη σημασία του έργου αυτού. Παραδείγματος χάρη το αποτέλεσμα των εθνικών εκλογών του τελευταίου καλοκαιριού στη Σουηδία, το οποίο, ενώ επανέφερε στην εξουσία τους σοσιαλδημοκράτες, δεν τους έδωσε την ευκαιρία να σχηματίσουν μονοκομματική κυβέρνηση, όπως συχνά συνέβαινε στο παρελθόν. Αλλά και τα αποτελέσματα των τελευταίων ευρωεκλογών έδειξαν πως, πιθανότατα, οι κοινοβουλευτικές αυτοδυναμίες σύντομα θα αποτελούν παρελθόν ακόμη και στις

ελάχιστες ευρωπαϊκές χώρες, όπως παραδείγματος χάρη στην Ισπανία, όπου ακόμη υπάρχουν τέτοιες.

Ειδικά, μάλιστα, η θεωρία του συγκυβερνητικού/συναινετικού κοινοβουλευτισμού διατηρεί το ενδιαφέρον της για τη χώρα μας για πολλούς και πολύ συγκεκριμένους λόγους: α) είναι απίθανο, για πολλούς λόγους, συγκεκριμένους, ιδεολογικούς και συμβολικούς, να διατηρηθεί στο εγγύς μέλλον απaráλλακτο ένα εκλογικό σύστημα το οποίο παρέχει τόσο μεγάλη κοινοβουλευτική υπερεκπροσώπηση στο πρώτο κόμμα, ώστε να διευκολύνονται οι απόλυτες πλειοψηφίες· β) έχουν πολλαπλασιασθεί οι δυνατότητες —και οι πολιτικές δυνάμεις που θα τις υποστήριζαν— ώστε να μπορούν να συγκροτούνται και να επιδιώνουν στο μέλλον ακόμη και κυβερνήσεις κοινοβουλευτικής μειοψηφίας· γ) η δομή και η προέλευση —από συγχώνευση συνιστωσών— του σήμερα δεσπόζοντος κόμματος και βασικού νέου κυβερνητικού εταίρου, του ΣΥΡΙΖΑ, δείχνουν ότι η θεωρία του συναινετικού κοινοβουλευτισμού και η μελέτη των όρων λειτουργίας των συμμαχικών κυβερνήσεων θα ήταν χρήσιμες, όχι μόνο με τους παρόντες συσχετισμούς κοινοβουλευτικών δυνάμεων, αλλά ακόμη και αν είχε προκύψει στις 25 Ιανουαρίου απόλυτη κοινοβουλευτική πλειοψηφία αυτού του κόμματος· τέλος, δε, δ) η συνύπαρξη της παραδοσιακής διαιρετικής τομής δεξιάς/αριστεράς με τη νεοπαγή φιλομνημονιακών/αντιμνημονιακών δυνάμεων καθιστά πιθανή μια εξέλιξη, και στο άμεσο και το απώτερο μέλλον, η οποία κατεξοχήν χαρακτηρίζει τον συναινετικό κοινοβουλευτισμό. Δηλαδή τη συγκρότηση διαφόρων και διαφορετικής κομματικής σύνθεσης κυβερνητικών σχημάτων, με την ίδια λαϊκή εντολή, κατά τη θητεία του ιδίου κοινοβουλίου, καθώς και τη μεγαλύτερη δυσκολία ευθυγράμμισης της νομοθετικής με την εκτελεστική εξουσία, όπως και την προώθηση του νομοθετικού έργου με εναλλακτικές κοινοβουλευτικές πλειοψηφίες. Επίσης και την περαιτέρω,

ενδεχομένως και σημαντική, μείωση της ζωής κάθε νέου κοινοβουλίου.

Για όλους αυτούς τους λόγους, σε σχέση με την πατρίδα μας, ενδεχομένως το έργο αυτό να έχει κάποια σημασία ενόψει και μιας πιθανής συνταγματικής αναθεώρησης, η οποία θα μπορούσε να εισαγάγει θεσμούς απαραίτητους στη νέα πολιτική πραγματικότητα η οποία, με τα σημερινά δεδομένα, δείχνει να τείνει να παγιωθεί. Προσωπικά, λοιπόν, ελπίζω πως δεν θα περάσει τελείως απαρατήρητο.

Θανάσης Διαμαντόπουλος

Αθήνα 28.1.2015

ΥΓ. Στη σελίδα 186 του παρόντος κάνω αντιδιαστολή ανάμεσα στην «ευρεία» —κυβερνητική— πλειοψηφία ή συμμαχία, που αφορά τον αριθμό (και το ποσοστό) των βουλευτών οι οποίοι στηρίζουν ένα κυβερνητικό σχήμα, και στη «διευρυμένη», που αφορά τον αριθμό των υποστηριζόντων την κυβέρνηση κομμάτων ή των μετεχόντων σε αυτή. Ωριμότερος στοχασμός με οδηγεί στο συμπέρασμα ότι θα ήταν ίσως προτιμότερη μια εννοιολογική τριχοτόμηση. «Ευρεία» η συμμαχία ή πλειοψηφία που στηρίζεται σε πολύ μεγάλο αριθμό βουλευτών (παραδείγματος χάρη άνω των 2/3 του συνόλου). «Διευρυμένη» αυτή που καλύπτει μεγάλο ιδεολογικό φάσμα ή στην οποία συμμετέχουν κόμματα με τεράστια μεταξύ τους ιδεολογική απόσταση (παραδείγματος χάρη της εθνικιστικής δεξιάς και της ριζοσπαστικής αριστεράς). Τέλος, δε, «πλεονασματική» (oversized majority ή oversized coalition) εφόσον μετέχει ένα τουλάχιστον κόμμα, αριθμητικά μη απαραίτητο για τη διασφάλιση της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας.

ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ ΟΦΕΙΛΟΜΕΝΩΝ

«Ὡσπερ οἱ ξένοι χαίρουσιν ἰδεῖν πατρίδα καὶ οἱ θαλαττεύοντες ἰδεῖν λιμένα, οὕτως καὶ οἱ γράφοντες ἰδεῖν βιβλίου τέλος» αναφέρει ο Διονύσης Ρώμας σε έναν από τους πολλούς τόμους του μνημειώδους *Περίπλου* του. Φαίνεται πως έχει δίκιο...

Η περάτωση μιας συγγραφής, μάλιστα, συνιστά πηγή χαράς για κάθε συγγραφέα (ή κάθε γραφιά), ακόμη και αν με αυτή δεν ολοκληρώνεται μόνον ένα έργο, αλλά γενικότερα —λόγω ηλικίας, κορεσμού ή εξάντλησης των δυνάμεών του— τ'Έργο του, δηλαδή συνολικά η συγγραφική του παραγωγή.

Αν όμως και μόνο το γεγονός της ολοκλήρωσης ενός συγγραφικού πονήματος παρέχει στον δημιουργό του κάποια ευφρόσυνα αισθήματα, όπως άλλωστε και αισθήματα λύτρωσης τα οποία εκ φύσεως ακολουθούν την ολοκλήρωση κάθε κυοφορίας, η ικανοποίηση ασφαλώς και επιτείνεται όταν αυτός έχει την αίσθηση —όχι ασφαλώς ότι δημιούργησε κάτι σημαντικό, μια τέτοια θετική αυτοαξιολόγηση θα αποτελούσε ύβρη και προς την αντικειμενικότητα και προς την αναγκαία αποστασιοποίηση του κριτή από το κρινόμενο έργο, αλλά— πως εξάντλησε όλες τις δυνατότητές του και όλα τα μέσα που είχε στη διάθεσή του προκειμένου να παραγάγει το κατά το δυνατόν βέλτιστο. Τέτοια μέσα, δε, δεν

είναι μόνον οι ερευνητικές του προσπάθειες ή η προσφυγή στο κεφάλαιο των όποιων συσσωρευμένων γνώσεων του, αλλά και η αξιοποίηση της σοφίας και της πείρας άλλων ειδικών, κατά κανόνα πολύ επαρκέστερων από τον ίδιο, καθώς και της κριτικής ματιάς ανθρώπων των οποίων εμπιστεύεται την ικανότητα για διεισδυτικές και βελτιωτικές παρατηρήσεις.

Αισθάνομαι, λοιπόν, την ηθική υποχρέωση και την ανάγκη να εκφράσω τις βαθιές μου ευχαριστίες σε ανθρώπους, ως επί το πλείστον συναδέλφους περισσότερο ή λιγότερο ομοτέχνους, οι οποίοι —μετά από την ανάγνωση των πρώιμων εκδοχών του παρόντος— μου προσέφεραν τις παρατηρήσεις, τις επισημάνσεις και τις διορθωτικές τους παρεμβάσεις, τη συνεισφορά των εξειδικευμένων γνώσεών τους καθώς και, σε πολλές περιπτώσεις, τη δυνατότητα να έχω μαζί τους μακροσκελείς συζητήσεις επί του θέματος που πραγματεύομαι στο παρόν. Παρακαλώ τον αναγνώστη να πιστέψει πως, «ούτως πράττων», δεν επιτελώ απλώς ένα τυπικό χρέος αβροφροσύνης. Με συγκίνηση, αντίθετα, καταθέτω την πιο ουσιαστική και ειλικρινή ευγνωμοσύνη μου προς όλους όσοι συνέβαλαν ώστε το πνευματικό μου αυτό παιδί —κατά πάσα πιθανότητα το «στερνοπαίδι» μου— να γεννηθεί, αν όχι πιο εύμορφο από όσο ίσως ήταν «γονιδιακά» προορισμένο, τουλάχιστον λιγότερο δύσμορφο.

Πόπη Φουντεδάκη, Ηλία Νικολακόπουλε, Ευάνθη Χατζηθασιλείου, Νίκο Αλιβιζάτε, Γιάννη Βούλγαρη, Γιάννη Γιαννουλόπουλε, Παύλο Τσίμα, Αλέκο Παπαδόπουλε, Μανώλη Μυλωνάκη, Ανδρέα Λοβέρδε, ως δημιουργός του παρόντος σάς ευγνωμονώ για την αναποτίμητη ουσιαστική σας βοήθεια, δηλαδή για την ευσυνείδητη προσπάθειά σας να συμβάλετε στην αρτιμέλεια αυτού του δημιουργήματος.

Παράλληλα, ανάλογη υποχρέωση και αντίστοιχη ανάγκη αισθάνομαι να αναφερθώ στο χρέος που έχω προς τον αλη-

σμόνητο Νίκο Οικονόμου, με άσβεστη ευγνωμοσύνη για όσα μου έμαθε κατά τα χρόνια της πνευματικής μας συνοδοιπορίας. Ενώ δεν μπορώ να μην ανακαλέσω με συγκίνηση στη μνήμη μου τον χαρισματικό Δημήτρη Στεφάνου —γράφω τις γραμμές αυτές ανήμερα στη γιορτή του— και να μη θυμηθώ τις ουσιαστικές συζητήσεις μας για τη λειτουργία των θεσμών του δημοκρατικού πολιτεύματος και ιδιαίτερα της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Επρόκειτο για συζητήσεις σύντομες, ασφαλώς, αλλά που απετέλεσαν για μένα εξαιρετικά πολύτιμη παρακαταθήκη, επανειλημμένα δε τροφοδότησαν τη σκέψη μου κατά τη συγγραφή του παρόντος. Τέλος, πολλά οφείλω στην υποψήφια διδάκτορά μου Αλεξάνδρα Παπαναστασοπούλου, η οποία πολλαπλά συνέδραμε την έρευνα επί της οποίας θεμελιώθηκαν τα συμπεράσματα του παρόντος, καθώς και στη Μίλλη Τσουμάνη για τις πολλές σχετικές συζητήσεις που είχαμε παλαιότερα.

Βέβαια, μεγάλη είναι και η οφειλή μου προς τον εξάίρετο διορθωτή κ. Γιάννη Αντωνόπουλο, καθώς και προς το προσωπικό των βιβλιοθηκών όπου εργάστηκα, ιδιαίτερα δε προς αυτό του Παντείου Πανεπιστημίου, το οποίο πάντα με συγκινεί με την πρόθυμη συμπαράσταση και βοήθειά του.

Αυτονόητα, για ειδικό λόγο, ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω —και για τα όποια καλά τους λόγια— στους τρεις ξεχωριστούς φίλους που δέχθηκαν να συνδεθούν με το παρόν: στον —περίπου— ομότεχνό μου μελετητή των πολιτικών θεσμών και συνοδοιπόρο στον χώρο της επιστήμης Νίκο Αλιβιζάτο, που γράφει το επίμετρο (η, κατά την άποψή μου, παρανόηση εκ μέρους του κάποιων προσεγγίσεών μου ασφαλώς και δεν αναιρούν την οφειλή μου), στον έντιμο πολιτικό που δεν σιώπησε όταν έβλεπε να έρχεται η καταστροφή Αλέκο Παπαδόπουλο, ο οποίος σήμερα παρεμβαίνει συχνά στα δημόσια πράγματα με πολύ ενδιαφέρουσες θεσμικές προτάσεις, και στον κορυφαίο ίσως δημοσιογράφο-αναλυτή της πολιτικής

πραγματικότητας του τόπου Παύλο Τσίμα. Οι προσεγγίσεις τους στο έργο αυτό, που γίνονται βέβαια από διαφορετικές οπτικές γωνίες, προσφέρουν αναμφίβολα σημαντική προστιθέμενη αξία στο πόνημά μου.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΑΛΕΚΟΥ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ: ΑΝΑΒΑΘΜΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Γόνιμες και διεισδυτικές οι σκέψεις που προσφέρει στον αναγνώστη του το νέο βιβλίο, *Ο κοινοβουλευτισμός της συγκυβέρνησης*, του λαμπρού διανοητή και πολιτικού επιστήμονα καθηγητή κ. Θανάση Διαμαντόπουλου. Μου έχει δοθεί η ευκαιρία και άλλοτε να ασχοληθώ με εργασίες και θεσμικές προτάσεις του, είτε ως αναγνώστης είτε ως παρουσιαστής των απόψεών του. Θ' ασχοληθώ και με το ανά χείρας έργο του, όχι βέβαια από κριτική σκοπιά, γιατί του κ. Διαμαντόπουλου οι ενασχολήσεις είναι επιστημονικές και οι δικές μου όχι. Μου δίνει όμως αφορμή για απλό και δίχως αξιώσεις σχολιασμό, εφόσον προσεγγίζει με εμβρίθεια, μάλλον δε με μια διάθεση αμφισβήτησης ως προς την αποτελεσματικότητά της, τη νέα φάση —τη λεγόμενη συγκυβερνητική— στην οποία μπήκε από το 2012 το κοινοβουλευτικό μας σύστημα, κάτι άλλωστε το οποίο εντάσσει σε μια περίπου παγκόσμια τάση.

Μέσα στον αναταραγμένο, αντιφατικό και αλλοπρόσαλλο σημερινό κόσμο τίποτε δεν μας τονώνει τόσο όσο ότι κάποιοι νέοι της πατρίδας μας, από αυτούς που πληρώνουν τις συνέπειες της αμετροέπειας της δικής μας γενιάς, έρχονται να μας δρουν, με ζαλισμένη την ελπίδα, να τους πούμε ό,τι έχου-

με διδαχθεί με το διάβα της ζωής. Κάτι παραπάνω. Έρχονται σ' εμάς να γυρέψουν «το κλειδί του μεγάλου αινίγματος», όπως λέει ο Άγγελος Τερζάκης, στην πολιτική ιδεολογία, στο μέλλον της δημοκρατίας μας, στο μέλλον το δικό τους.

Συνήθως, λοιπόν, εμείς οι μεγαλύτεροι, αγκυροβολημένοι σε πεποιθήσεις αδιαπραγμάτευτες και βολικές για μας τους ίδιους, τους συμβουλεύουμε γεμάτοι αυταρέσκεια. Υπάρχουν μάλιστα ανάμεσά μας και εκείνοι, με ροπή στην πονηρία, που υποκρίνονται: το ρίχνουν στη δημοκοπία και δεν κοιτάνε πώς θα φανούν χρήσιμοι, αλλά πώς θα κερδίσουν τις εντύψεις για να πάρουν ανάστημα.

Η δραματικότητα της εθνικής κρίσης που βιώνουμε έχει προκαλέσει μια βαθύτερη και υγιή ανάγκη αναστοχασμού της πορείας της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας μας. Στόχος αυτής της εθνικής ενδοσκόπησης είναι προφανώς η αυτογνωσία, η αυτοσυνειδησία και η κατανόηση του πώς φτάσαμε ως εδώ. Σε τέτοιες στιγμές η καταφυγή σε επιστημονικές αναλύσεις, ειδικού βάρους, είναι αναγκαίες ως και λυτρωτικές. Η ανά χειράς πραγματεία του Θανάση Διαμαντόπουλου μπορεί να είναι επιστημονική και τεχνοκρατική, είναι όμως και βαθύτατα πολιτική και στοχαστική. Μέσα από τον εμπειριστατωμένο επιστημονικό και πολιτικό του διάλογο με κορυφαίους διανοητές και ειδικούς, όπως ο Lijphart, ο Sartori, ή ο δάσκαλός του ο Duverger, θα δούμε τον συγγραφέα να εμφανίζει τη δημοκρατία απαλλαγμένη από τους μύθους που την περιστοιχίζουν, ενώ οι νεότερες γενιές θα ανιχνεύσουν απαντήσεις για το πώς μπορεί, αν μπορεί, να αποτελέσει για αυτές πλαίσιο μέσα στο οποίο θα οικοδομήσουν σε υγιέστερες βάσεις την αβέβαιη ζωή τους.

Ο καθηγητής Θ. Διαμαντόπουλος μας δίνει με το βιβλίο του την ευκαιρία να διαπιστώσουμε, πίσω από τις λέξεις και τις πρακτικές, τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί ή εξελίσσεται, αρνητικά ή θετικά, η δημοκρατία, καθώς επίσης και

το ότι πίσω από τις ύπουλες καταστάσεις και πίσω από τις λέξεις και τις κομματικές μεγαλαυχίες κρύβονται έννοιες φευγαλέες, όπου άλλο ζητάς και άλλο βρίσκεις. Η εποχή της «τηλεοπτικής δημοκρατίας» διαπρέπει στις διφορούμενες έννοιες και σε απατηλές προτάσεις εκλογής. Πολλοί θεωρούν πως η δημοκρατία είναι ένα πολίτευμα. Ίσως να μη γνωρίζουν πως πρόκειται για κατάληξη και όχι για αφετηρία. Δημοκρατία σημαίνει πλατύσκαλο πολιτισμού. Προϋποθέτει πολλά πράγματα. Η κατάκτηση της πολιτικής ιδέας απαιτεί να διανύσεις πρώτα πολλά στάδια εσωτερικού πολιτισμού. Γι' αυτό συμφωνώ με τον συγγραφέα ότι ο πολιτικός πολιτισμός, η πολιτική παράδοση και κουλτούρα, η ωριμότητα της κοινωνίας και των πολιτικών της δυνάμεων, η ικανότητά της να προσαρμόζεται χωρίς βραδυπορία στις σύγχρονες συνθήκες κτλ. είναι καταστάσεις που συμβάλλουν στον καθορισμό του βαθμού σταθερότητας και αποτελεσματικότητας των δημοκρατικών θεσμών. Βεβαία στο πλαίσιο μιας δημοκρατίας δεν φταίνει όλοι στην κάμψη της δημοκρατικής αρετής. Επειδή όμως οι λαοί χαρακτηρίζονται από την πλειοψηφία τους, ή έστω και από τη σχετική πλειοψηφία, τίθεται το ερώτημα: «Μήπως υπάρχει η υστέρηση στην ίδια την ωριμότητα των λαών;».

Είναι πρόχειρη και επιπόλαιη η αντίληψη ότι πολιτική είναι μόνο η περιγραφή της διαμάχης των κομμάτων. «Πολιτική είναι η ορθολογική διαχείριση του ανορθολογισμού της μάζας» είχε γράψει, προχωρώντας πολύ περισσότερο, σε παλαιότερο βιβλίο του ο συγγραφέας. Σήμερα το κεντρικό πεδίο της πολιτικής σύγκρουσης εντοπίζεται ανάμεσα στις δυνάμεις της καθήλωσης και στις δυνάμεις της εξέλιξης. Οι δύο αυτές πολιτικές αντιλήψεις συγκρούονται, ανεξάρτητα από τους αυτάρεσκους και ξεπερασμένους κομματικούς αυτοπροσδιορισμούς.

Η Ελλάδα δεν ολοκληρώθηκε θεσμικά ως χώρα, γιατί δεν

ολοκληρώθηκε ποτέ κοινωνικά. Οι θεσμοί που καθιερώθηκαν στην πορεία ποδοπατήθηκαν στον βωμό της πολιτικής και οικονομικής σκοπιμότητας, έτσι ώστε η οικονομική ανέλιξη της χώρας να μη συνοδευθεί από την αντίστοιχη πολιτισμική.

Περιορίζομαι να αναφερθώ σε μία μόνο επισήμανση του κ. Διαμαντόπουλου, σ' ένα μόνο σημείο της θεσμικής ακαταστασίας που κυριαρχεί στην κοινοβουλευτική μας δημοκρατία. Δύσκολα θα βρεθεί άλλη χώρα με δημοκρατικό πολίτευμα όπου δίδεται η δυνατότητα σχηματισμού κυβέρνησης συνεργασίας δύο ή περισσότερων κομμάτων μόνον εφόσον συμμετέχει το πρώτο κόμμα, λόγω του ισχύοντος εκλογικού συστήματος, και αυτό ανεξαρτήτως ιδεολογικής απόστασης από τις άλλες συγκυβερνώσες δυνάμεις. (Ο συγγραφέας αναφέρει, αντίθετα, μια από τις πρώτες συμμαχικές κυβερνήσεις της πλήρως δημοκρατικής πλέον Μεγάλης Βρετανίας, συμμαχική κυβέρνηση που συγκροτήθηκε κατά τη δεκαετία του 1920 και όπου συμμετείχαν τα δύο επόμενα κόμματα, δηλαδή το δεύτερο και το τρίτο σε κοινοβουλευτική δύναμη, χωρίς συμμετοχή του πρώτου.) Αν, δε, στην ατέλεια αυτή του ελληνικού συγκυβερνητικού κοινοβουλευτικού συστήματος προσθέσει κανείς ότι στην πολιτική μας ζωή κυριαρχούν, στη συντριπτική πλειοψηφία τους, λαϊκίστικα κόμματα, έστω και αν κάποια από αυτά προσκαίρως αναδέχονται εξ ανάγκης τον πολιτικό ρεαλισμό, γίνεται φανερό —όπως επισημαίνει ο συγγραφέας— γιατί είναι δύσκολο να επιτευχθεί ομαλή κοινοβουλευτική ζωή χωρίς δυσλειτουργίες, προβλήματα, παρενέργειες, επισφαλές πολιτικό και επενδυτικό κλίμα, αμοιβαδοποίηση της κοινωνίας, κατακερματισμό των πολιτικών δυνάμεων και κυρίως χωρίς να καθίσταται ευκολότερη η ποδηγέτηση της πολιτικής ζωής της χώρας από έκθεσμούς παράγοντες. Ωστόσο, αν και ο Διαμαντόπουλος βλέπει και αναδεικνύει τις δυσκολίες της συναινετικής ή συγκυβερνητικής δημοκρατίας, γενικά, και με τις ελληνικές

επιβαρύνσεις της ειδικότερα, σε καμία περίπτωση δεν θεωρεί αυτή την εκδοχή της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας ως νομοτελειακά προορισμένη για κατάρρευση, απλώς την αναφέρει ως ιδιαίτερα δυσλειτουργική που εγκυμονεί πρόσθετους κινδύνους, εάν δεν παραχθούν διορθωτικές των δυσλειτουργιών θεσμικές πρωτοβουλίες.

Οι διαπιστώσεις του συγγραφέα, λοιπόν, θα βοηθήσουν σημαντικά στο πλαίσιο της συνταγματικής αναθεώρησης, προκειμένου να επιτευχθεί ευελιξία όσον αφορά τις επιλογές για μια αποτελεσματικότερη διακυβέρνηση της χώρας στο πλαίσιο κυβερνήσεων συνεργασίας και όχι μόνο. (Με διαβεβαίωσε, άλλωστε, πως είμαστε η μόνη κοινοβουλευτική δημοκρατία της υφηλίου όπου προβλέπεται πρόωγη διάλυση της βουλής και σύντμηση του πολιτικού κύκλου —με τις προφανείς συνέπειες στην οικονομία και τη λειτουργία των θεσμών— λόγω αδυναμίας συναίνεσης των κομμάτων στην ανάδειξη νέου Προέδρου της Δημοκρατίας. Και για το θέμα αυτό εδώ και πολλά χρόνια ο Διαμαντόπουλος προτείνει μία οξυδερκή λύση: τη δυνατότητα παράτασης κατά έναν χρόνο, με απόφαση της κυβερνητικής πλειοψηφίας μόνο, της θητείας του ήδη υπηρετούντος Προέδρου της Δημοκρατίας.)

Απαιτούνται πολλές μεταρρυθμίσεις στους πολιτικούς θεσμούς της χώρας. Κατά κανόνα υιοθετούνται με ενθουσιώδη ελαφρότητα οι υποδείξεις των «τεχνικών» της πολιτικής και της επικοινωνίας. Η γνήσια πολιτική όμως δεν είναι ούτε τεχνική ούτε ειδύλλιο. Δεν μπορεί να κυριαρχείται μόνο από τις ψυχρές αφαιρέσεις των σκοπιμοτήτων. Δεν μπορεί να καθορίζεται από διάφορους «ειδικούς» χωρίς πνευματικό υπόστρωμα, κατέχοντες τη «συμπυκνωμένη άγνοια», εν ονόματι και για λογαριασμό φιλοδοξιών και συμφερόντων. Η προσφέρουσα πολιτική είναι εκείνη που εκφράζεται με γνήσιο συναισθηματικό κριτήριο, είναι γεμάτη από ευθύνη μόνο για τη χώρα και το δημόσιο συμφέρον, λειτουργεί με ορθολογισμό

και χαρακτηρίζεται από ευστάθεια στις αποφάσεις και τους στόχους.

Γιατί, λοιπόν, άραγε καθυστερεί η έναρξη της διαδικασίας για τη συνταγματική αναθεώρηση; Νομίζω ότι πρωτεύων στόχος του Διαμαντόπουλου είναι να συμβάλει, με τεχνοκρατική επάρκεια αλλά χωρίς αίσθημα αυτάρκειας, σε ένα υγιέστερο θεσμικό υπόστρωμα της δημόσιας ζωής του τόπου.

Αλέκος Παπαδόπουλος

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΠΑΥΛΟΥ ΤΣΙΜΑ

«Άτυχη κάθε κυβέρνηση που έτυχε να βρεθεί στην εξουσία στη διάρκεια του κατακλυσμού. Είτε ήταν της δεξιάς, όπως η προεδρία Χούβερ στις ΗΠΑ, είτε ήταν της αριστεράς, όπως οι κυβερνήσεις των Εργατικών στη Βρετανία και την Αυστραλία. Οι αλλαγές δεν ήταν παντού τόσο ραγδαίες όσο στη Λατινική Αμερική, όπου δώδεκα χώρες άλλαξαν κυβέρνηση ή καθεστώς μέσα στο 1930-31, οι δέκα από αυτές με στρατιωτικό πραξικόπημα. Ωστόσο, μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '30, ελάχιστες ήταν οι χώρες όπου η προ του κραχ πολιτική σκηνή δεν είχε αλλάξει ουσιαστικά. Στην Ευρώπη και την Ιαπωνία σημειώθηκε μια εντυπωσιακή στροφή προς τα δεξιά, με εξαίρεση τη Σουηδία, που εγκαινίασε μισό αιώνα σοσιαλδημοκρατικής κυριαρχίας το 1932, και την Ισπανία, όπου η μοναρχία των Βουρβόνων έδωσε τη θέση της σε μια άτυχη και βραχύβια δημοκρατία, το 1931. [...] Η σχεδόν ταυτόχρονη νίκη εθνικιστικών, φιλοπόλεμων και ανοιχτά επιθετικών καθεστώτων σε δύο μείζονες στρατιωτικές δυνάμεις —την Ιαπωνία (1931) και τη Γερμανία (1933)— ήταν οι πιο ακραίες και φρικτές πολιτικές συνέπειες της Μεγάλης Ύφεσης. Οι πύλες προς τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο άνοιξαν το 1931». Με αυτές τις πυκνές φράσεις περιγράφει ο Έρικ Χόμπσμπαουμ τον μεγάλο πολιτικό σεισμό που προ-

κάλεσε το κραχ του 1929 και η Μεγάλη Ύφεση που ακολούθησε.

Τηρουμένων των αναλογιών, η επόμενη μεγάλη κρίση, με χαρακτηριστικά που παρουσιάζουν έστω και μακρινή αναλογία προς εκείνα του 1929, η κρίση που ξέσπασε τον Σεπτέμβριο του 2008, είχε ανάλογες (αν και λιγότερο φρικτές ή φονικές, μέχρι στιγμής) πολιτικές επιπτώσεις στις χώρες τουλάχιστον της ευρω-περιφέρειας, όπου η κρίση πήρε διαστάσεις και είχε κοινωνικές επιπτώσεις συγκρίσιμες με εκείνες της δεκαετίας του 1930.

Στην Ισπανία και την Ιταλία δύο ισχυρά κομματικά συστήματα κλονίστηκαν. Το κίνημα «Πέντε Αστέρων», στη μία περίπτωση, και το (εντελώς διαφορετικό και πολύ πιο αριστερά τοποθετημένο) κίνημα «Ποδέμος», στην άλλη, απειλούν καίρια μια παράδοση, πιο μακρά στην Ισπανία, πιο πρόσφατη στην Ιταλία, δικομματισμού και πλειοψηφικού κοινοβουλευτισμού.

Στην Ιρλανδία το κεντροδεξιό κόμμα Fianna Fail, που σχεδόν μονοπωλούσε την εξουσία, κερδίζοντας 19 από τις 25 εκλογές από τη δεκαετία του 1930 κι ύστερα, κατέρρευσε εκλογικά χωρίς, ως τώρα, να δίνει σημάδια ανάκαμψης. Η εξουσία πέρασε σε μια συμμαχία του δεξιού Fine Gael με τους Εργατικούς, ενώ μετεωρική άνοδο γνώρισε το Sinn Féin. Το κόμμα αυτό είχε τη βάση της δύναμής του στη Βόρειο Ιρλανδία και την εθνοτική-θρησκευτική διαμάχη που τη διχάζει, αλλά στην ίδια τη Δημοκρατία της Ιρλανδίας συγκέντρωνε στις εκλογές ποσοστά από 1% έως 6%, μέχρι να εκτιναχθεί στο 20% στις ευρωεκλογές του 2014.

Στην Πορτογαλία, κατ' εξαίρεση, οι Σοσιαλιστές έπεσαν μεν από την εξουσία, αλλά η εντυπωσιακή ευελιξία που επέδειξαν τα δύο κεντροδεξιά κόμματα, που τους διαδέχθηκαν, και η συναινετική αντιμετώπιση της κρίσης επέτρεψε να διατηρήσουν τις δυνάμεις τους τα παραδοσιακά κόμματα

εξουσίας. Το ισχυρό Κομμουνιστικό Κόμμα είδε μεν τις δυνάμεις του να αυξάνονται και επικρατεί στον ενδοαριστερό ανταγωνισμό, δεν φαίνεται να απειλεί όμως (με τα μέχρι τώρα δεδομένα) το μπλοκ των κομμάτων διακυβέρνησης.

Πουθενά όμως ο πολιτικός σεισμός δεν ήταν τόσο ισχυρός όσο στην Ελλάδα. Πουθενά οι αλλαγές δεν ήταν τόσο βαθιές όσο παρ' ημίν. Οι διπλές εκλογές του 2012 κονιορτοποίησαν, κυριολεκτικά, ένα κομματικό σύστημα που έμοιαζε εξαιρετικά ανθεκτικό, ικανό να ξεπερνά τις κατά καιρούς αμφισβητήσεις της δικομματικής αρχιτεκτονικής του. Η οποία αρχιτεκτονική, άλλωστε, έμοιαζε να εδραιώνεται σε μια μακρά πολιτική και πολιτισμική παράδοση πόλωσης, η οποία ανατρέχει στην ιστορία ολόκληρου του 20ού αιώνα, συνδέεται με τις περιπέτειές του, πριν και μετά τον πόλεμο· μια «παράδοση διχασμού», την οποία ο δικομματισμός της μεταπολίτευσης κατόρθωνε να ενσωματώνει και να ανανεώνει.

Η εξήγηση αυτού του εντελώς εξαιρετικού κλονισμού στην ελληνική περίπτωση μπορεί να αποδοθεί στην κατά πολύ βαθύτερη ύφεση που έπληξε την ελληνική οικονομία και στις οδυνηρές κοινωνικές της επιπτώσεις. Μπορεί να αποδοθεί στην ίδια αυτή «παράδοση διχασμού», που μεταστοιχειώθηκε γρήγορα στη διχοτομία μνημονιακοί-αντιμνημονιακοί. Μπορεί να αποδοθεί και στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της πολιτικής συναίνεσης που η ύστερη μεταπολίτευση εξασφάλιζε, ώστε: «ο λαϊκισμός ο οποίος ενδημεί σε κάθε σύγχρονη μαζική δημοκρατία συγχωνεύθηκε με τα πατροπαράδοτα κοινωνικά και ψυχολογικά γνωρίσματα του επιχώριου πελατειακού συστήματος και έτσι προέκυψε μια κατάσταση στην οποία η δημαγωγία ήταν αναπόδραστη γιατί την επιθυμούσαν ακριβώς εκείνοι προς τους οποίους απευθυνόταν, πιστεύοντας ότι, αν την πάρουν στην ονομαστική της αξία, θα μπορέσουν να τη χρησιμοποιήσουν ως γραμμάτιο προς εξόφληση», όπως έγραφε ο Π. Κονδύλης.

Η, σύμφωνα με την ωραία διατύπωση έμπειρου πολιτικού, το 2011, «μας μισούν θανάσιμα για λάθος λόγο, επειδή προηγούμενός μας λάτρευαν για λάθος λόγο».

Σε κάθε περίπτωση, η Ελλάδα ζει από το 2011, για πρώτη φορά μετά τα πρώτα μετεμφυλιακά χρόνια, σε συνθήκες συγκυβέρνησης τριών ή δύο κομμάτων, και μάλιστα των δύο αντίπαλων πόλων του απόλυτου μεταπολιτευτικού δικομματισμού. Από τις εκλογές του 2012 κι ύστερα το τοπίο κυριαρχείται από έναν «δικόρροφο πολυκομματισμό» (σύμφωνα με έναν από τους πολλούς εύστοχους νεολογισμούς που ο Θ. Διαμαντόπουλος εισάγει), που τείνει προς έναν νέο δικομματισμό, χωρίς όμως, μέχρι στιγμής, να καταφέρει να τον συγκροτήσει.

Το ερώτημα είναι αν αυτό αποτελεί μια πρόσκαιρη κατάσταση, μια μεταβατική φάση μέχρις ότου τα πολωτικά ανακλαστικά του ελληνικού πολιτικού πολιτισμού λειτουργήσουν και ο δικομματισμός, επικουρούμενος και από το ισχύον εκλογικό σύστημα, ανασυγκροτηθεί με νέα υποκείμενα (κι ίσως όχι υποχρεωτικά εκείνα που τώρα έχουμε προ οφθαλμών). Ή αν, όπως ο Θ. Διαμαντόπουλος δείχνει να πιστεύει ως το πιθανότερο αλλά καθόλου δεδομένο σενάριο, η σημερινή κατάσταση θα έχει διάρκεια και, συνεπώς, θα ζήσουμε μια μακρά περίοδο πολυκομματικής διασποράς που θα οδηγεί σ' έναν «συναινετικό ή συγκυβερνητικό πολυκομματισμό», ακόμη κι αν περιστασιακά διακόπτεται από σύντομες παρενθέσεις μονοκομματικών κυβερνήσεων.

Το δίλημμα είναι ορθάνοιχτο και η οριστική του απάντηση, προς το παρόν, παρακινδυνευμένη. Δεν υπάρχει όμως αμφιβολία πως για το ορατό μέλλον αυτή φαίνεται να είναι η πολιτική μας μοίρα. Μια μοίρα που οι γενιές, όχι μόνον της μεταπολίτευσης αλλά και ολόκληρου του μεταπολέμου, μετά το 1952, δεν έχουν ξαναγευθεί και για την οποία δεν είμαστε ούτε πολιτικά ούτε πνευματικά προετοιμασμένοι, γι' αυτό

άλλωστε απαιτείται και μια στέρεη θεωρητική της προσέγγιση.

Αυτό το κενό έρχεται να καλύψει το έργο του Θ. Διαμαντόπουλου. Προσφέρει μια συστηματική κωδικοποίηση και επεξεργασία της διεθνούς πολιτικής εμπειρίας, μια πληρέστατη και εξαιρετικά πρωτότυπη τυποποίηση των βασικών τύπων και των ποικιλλόντων όρων λειτουργίας κοινοβουλευτισμού και μια επιστημονική, μα και πολιτική, διερεύνηση των χαρακτηριστικών, των πλεονεκτημάτων και των κινδύνων που συνοδεύουν αυτή την καινούρια μας μοίρα. Κάπως έτσι ο Θ. Διαμαντόπουλος μας προσφέρει ένα έργο που ανανεώνει τα εργαλεία της πολιτικής επιστήμης και εμπλουτίζει το λεξικό της με νέους όρους. Μα που, ταυτόχρονα, παίρνει χαρακτήρα καίριας και επίκαιρης πολιτικής παρέμβασης.

Παύλος Τσίμας

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

ΠΕΡΙ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΑΦΩΝ ΕΝΝΟΙΩΝ

Πολιτικός στοχασμός πάνω στον τρόπο διακυβέρνησης των κοινωνιών και στους όρους άσκησης της εξουσίας υπάρχει από την πρώτη, σχεδόν, στιγμή που η κοινωνική συμβίωση, κυρίως βέβαια αφότου συνδυάστηκε με μόνιμη εγκατάσταση ανθρώπινων ομάδων σε συγκεκριμένα χωρικά πλαίσια, δημιούργησε την ανάγκη λήψης αποφάσεων γενικής ισχύος και καθολικής εφαρμογής (αποφάσεων, δηλαδή, θεωρούμενων ή εμφανιζόμενων ως αναγκαίων προκειμένου να διασφαλισθεί η ευρυθμία της συμβίωσης των κοινωνιών)¹. Το ποιοι, λοιπόν,

¹ Θα αποτελούσε έκφραση μιας —συνοδευόμενης από άγνοια— ομφαλοσκοπούσας έπαρσης της εποχής μας η εκτίμηση ότι η συστηματική ενασχόληση με την κατάταξη, τους θεσμούς, την ποιότητα και τη λειτουργία των πολιτικών καθεστώτων και των ειδικότερων μορφών διακυβέρνησης των κοινωνιών αποτελεί εφεύρημα και προνόμιο των νεότερων χρόνων. Ακριβώς το αντίθετο συμβαίνει. Ο σχετικός πολιτικός στοχασμός έχει πολύ βαθιές ρίζες. Αντί πάρα πολλών, βλ. ενδεικτικά Δεσποτόπουλος, Κων., *Η πολιτειολογία του Πλάτωνος*, Από τα πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών, τόμ. 88 Γ', 2013, σελ. 46 κ.εξ., ιδίως δε σελ. 51 κ.εξ.· Lapierre, J.-W., *Essai sur le fondement du pouvoir politique*, Ophrys, Αιξ αν Προβάνς, 1968· του ιδίου, *Vivre sans Etat?*

αποφασίζουν με δεσμευτικότητα και δύναμη επιβολής επί του συνόλου, πώς αυτοί αναδεικνύονται και πού θεμελιώνεται το εξουσιαστικό τους δικαίωμα, με ποιες διαδικασίες λαμβάνονται οι αποφάσεις τους, ποιοι παράγοντες και ποιοι συσχετισμοί ισχύος διευρύνουν ή συρρικνώνουν ή οριοθετούν τα περιθώρια της επιβολής τους, ποιοι τους υπαγορεύουν ή τους επηρεάζουν στη λήψη των αποφάσεών τους, πώς μπορεί να βελτιωθεί η ποιότητα και η κοινωνική αποτελεσματικότητα της ασκούμενης πολιτικής εξουσίας, όλα τα προαναφερόμενα θέματα απετέλεσαν, από την αρχαιότητα έως σήμερα, αντικείμενα πνευματικής ενασχόλησης πάμπολλων στοχαστών². Η αναζήτηση δε αυτή οδήγησε σε ποικιλία ταξινομήσεων των μορφών που είναι δυνατόν να πάρει —και έχει πράγματι πάρει— η διεπόμενη από θεσμοθετημένους κανόνες πολιτική οργάνωση της κοινωνικής ζωής καθώς και η πραγματική λειτουργία της πολιτικής εξουσίας³.

Essai sur le pouvoir politique et l'innovation sociale, Seuil, Παρίσι, 1977.

² Ειδικά για το θέμα των πολιτικών εξουσιαστών, που είναι φορείς ειδικών θεσμικών ρόλων, αλλά και περί των εξωθεσμικών παραγόντων που —υποτίθεται πως— τραβούν τα νήματα πίσω από τους τυπικούς εξουσιαστές, ασχολήθηκε ιδιαίτερα η νεότερη πολιτική επιστήμη, η δε σχετική επιστημονική φιλολογία είναι αχανής. Επίσης αντί πολλών, βλ. Dahl, R., «A critique to the ruling class model», στο Bell, R./Edward, D. /Wagner, R.H. (επιμ.), *Political Power*, Free Press, Νέα Υόρκη, 1969, σελ. 36 κ.εξ.· Bachrach, P./Baratz, M., «Two faces of power», στο Bell, R./Edward, D./Wagner, R.H. (επιμ.), *Political Power*, ό.π., σελ. 94-96· Lukes, St., *Power: A Radical View*, Macmillan, 1974, σελ. 39 κ.εξ. και 50 κ.εξ., καθώς και τον εξαιρετικά διεισδυτικό προβληματισμό του P. Birbaum στον πρόλογο του στη γαλλική έκδοση του κλασικού έργου του Dahl, R., *Qui gouverne?*, Armand Colin, Παρίσι, 1971.

³ Ως πολιτική —όρος προερχόμενος από τη λέξη «πόλις» που στην αρχαιότητα ως πόλις-κράτος υποδήλωνε το ευρύτερο πλαίσιο ανάπτυξης κοινωνικών αλληλοεπιρροών διεπόμενων από κοινούς και κοινά δεσμευ-

Πιο συγκεκριμένα, η πολιτική εξουσία στην ιστορική της διαδρομή έχει λάβει, ανάλογα με την προέλευση και τη βάση της νομιμοποίησής της, διάφορες καθεστωτικές μορφές. Αυτές όμως οι επιμέρους καθεστωτικές μορφοποιήσεις της πολιτικής εξουσίας—δηλαδή τα πολιτικά καθεστώτα—μπορούν να εξειδικευθούν περαιτέρω, με κριτήριο τους θεσμοθετημένους ειδικότερους τρόπους οργάνωσης των εξουσιαστικών μηχανισμών, δηλαδή τους καθορισμένους αλληλοπεριορισμούς ή αλληλοεπηρεασμούς των φορέων της πολιτικής εξουσίας, καθώς και τους όρους άσκησής της. Ως συνέπεια, λοιπόν, αυτής της περαιτέρω κατηγοριοποίησης που βασίζεται σε ειδικότερα και πιο τεχνικά στοιχεία, παράγονται πολλές θεσμικά διαφοροποιούμενες εκδοχές ή παραλλαγές του ίδιου γενικότερου καθεστωτικού μορφώματος: αυτά είναι τα επιμέρους πολιτικά συστήματα (ή συστήματα διακυβέρνησης). Και αυτές όμως οι—θεσμοθετημένες και βασιζόμενες σε διαφορετικούς τρόπους τυπικής οργάνωσης της εξουσίας—ειδικότερες πολιτικές πραγματικότητες μπορούν να λειτουργούν στην πράξη με απολύτως διακριτούς μεταξύ τους τρόπους

τικούς κανόνες—ορίζεται η εξουσία εκείνη που μπορεί να ασκείται επί του κοινωνικού συνόλου, επιχειρεί δε να νομιμοποιείται έναντι αυτού καθολικά. Αντίθετα, η εξουσία, παραδείγματος χάρη του γονιού επί του ανηλίκου τέκνου, του δασκάλου επί του μαθητή ή του τροχονόμου επί των εποχούμενων δεν είναι πολιτική, αν και είναι εξουσία—και όχι απλός καταναγκασμός—, διότι μπορεί και επιβάλλει συμπεριφορές, βασίζόμενη σε μια νομιμοποίηση, σε ένα επικαλούμενο δικαίωμα και χρέος, και όχι μόνο στην απειλή κυρώσεων. Για τα ως άνω θέματα, αντί πολλών, βλ. αναλυτικά Duverger, M., *Sociologie de la politique: Éléments de Science Politique*, PUF, Παρίσι, 1973, σελ. 180· Lapierre, J.-W., *Essai sur le fondement du pouvoir politique*, ό.π., σελ. 73 κ.εξ., καθώς και Διαμαντόπουλος, Θαν., *Η έννοια της εξουσίας στη σύγχρονη πολιτική επιστήμη*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα, 1985, ιδίως σελ. 17 κ.εξ., όπου και ευρύτερες βιβλιογραφικές αναφορές.

και διαφοροποιημένους εσωτερικούς συσχετισμούς ισχύος: κυρίως ανάλογα με τις εκάστοτε πολιτικές συνθήκες και την εμβέλεια των οργανωμένων πολιτικών δυνάμεων που διεκδικούν είτε την κατάληψη των εξουσιαστικών θώκων είτε την άσκηση καθοριστικής επιρροής επί των εξουσιαστών.

Με άλλα λόγια, λοιπόν, η οργανωμένη πολιτική εξουσία μπορεί να κατηγοριοποιηθεί με βάση αναρίθμητες υποδιαίρεσεις θεσμικού ή πραγματικού/πολιτικού/λειτουργικού χαρακτήρα. Η δημοκρατία ή η απόλυτη μοναρχία ή η δικτατορία, για παράδειγμα, αποτελούν πολιτικά καθεστώτα, έννοια που πρωτίστως προσδιορίζεται από τη διαφορετική νομιμοποιητική βάση —εκλογική ή κληρονομική ή επίκλησης εκτάκτων συνθηκών— των εξουσιαστών. Η προεδρική ή η κοινοβουλευτική δημοκρατία συνιστούν ειδικότερες παραλλαγές του δημοκρατικού πολιτεύματος —δηλαδή επιμέρους δημοκρατικά συστήματα διακυβέρνησης— χαρακτηριζόμενες από τις διαφορετικού είδους και εύρους θεσμοθετημένες σχέσεις, συναρθρώσεις και αλληλεξαρτήσεις μεταξύ των βασικών πολιτικών οργάνων της δημοκρατικής πολιτείας, παραδείγματος χάρη του Προέδρου της Δημοκρατίας, της κυβέρνησης και του κοινοβουλίου⁴. Η συναινετική και η πλειοψηφική κοινοβουλευτική δημοκρατία, τέλος, αποτελούν λειτουργικά και πολιτικά διαφοροποιημένες εκδοχές του κοινοβουλευτικού συστήματος.

Η συναινετική κοινοβουλευτική δημοκρατία ή συναινετικός κοινοβουλευτισμός ή κοινοβουλευτισμός της συγκυβέρνησης, επομένως, που για λόγους τους οποίους θα εκθέσουμε αναλυτικά στη συνέχεια αποτελεί το προνομιακό αντικείμενο

⁴ Ενίοτε τα πολιτικά συστήματα προσδιορίζονται και ως συστήματα διακυβέρνησης ή κυβερνητικά συστήματα. Βλ. Γεωργόπουλος, Κων., *Στοιχεία συνταγματικού δικαίου*, αυτοέκδοση, Αθήνα, 1968, τόμ. 1, σελ. 151 κ.εξ., καθώς και Παντελής Αντ., *Εγχειρίδιο συνταγματικού δικαίου*, Εκδοτικός Οίκος Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 2007, σελ. 145 κ.εξ.

της ενασχόλησής μας στο παρόν πόνημα, συγκροτεί μια υποπερίπτωση υποπερίπτωσης του δημοκρατικού πολιτεύματος: αυτή την υποπερίπτωση του κοινοβουλευτικού συστήματος που χαρακτηρίζεται από τη συγκρότηση συμμαχικών, δηλαδή πολυκομματικών, κυβερνήσεων. Με τη σειρά της, μάλιστα, μπορεί και αυτή να διαφοροποιηθεί περαιτέρω με βάση τον τρόπο και τις εκλογικές πρακτικές —ιδίως την πρακτική της συνήθους συγκρότησης ή της μη συγκρότησης εκλογικών συνασπισμών— που χρησιμοποιούν οι επιμέρους πολιτικές δυνάμεις, ώστε να διεκδικούν, εντός της συγκεκριμένης πολιτικής πραγματικότητας, πρόσβαση στην πολιτική εξουσία. Αυτό το γεγονός λοιπόν, της απειρίας των θεσμικών μορφοποιήσεων και των ειδικότερων λειτουργικών παραλλαγών που μπορούν να πάρουν τα πολιτικά καθεστώτα, μας οδηγεί στην απόφαση να προτάξουμε, της κυρίως ενασχόλησης με τη συγκεκριμένη υποπερίπτωση της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας που αποτελεί το προνομιακό αντικείμενο του παρόντος, δηλαδή του συναινετικού λεγόμενου κοινοβουλευτισμού, μερικές σελίδες για την πληρέστερη αποσαφήνιση όλων των σχετικών εννοιών. Ειδικότερα και πιο αναλυτικά...

Κάθε πολιτικό καθεστώς ή πολίτευμα, όπως ήδη επισημάναμε, χαρακτηρίζεται από την προέλευση, το ιδιαίτερο νομιμοποιητικό υπόβαθρο και τους περιορισμούς της πολιτικής εξουσίας η οποία ασκείται στους κόλπους του⁵. Αν αυτή δηλαδή βασίζεται στην καταγωγή, την παράδοση, την αναφορά σε θεοκρατική επιλογή ή, αντίθετα, στην ανάδειξη με

⁵ Οι όροι πολιτικό καθεστώς και πολίτευμα χρησιμοποιούνται συνήθως ως συνώνυμοι και εναλλάξιμοι. Έχει, ωστόσο, υποστηριχθεί και η άποψη —ιδίως ο καθηγητής Γεώργιος-Αλέξανδρος Μαγκάκης επέμενε σε αυτήν— ότι ο όρος πολίτευμα πρέπει να χρησιμοποιείται μόνο για τις δημοκρατίες, γιατί μόνο αυτές βασίζονται στον (ενεργό) πολίτη και όχι στον υπήκοο.

εκλογές των εξουσιαστών από τους εξουσιαζόμενους (ή από μέρος αυτών), αν ακόμη επικαλείται, για να δικαιολογήσει το εξουσιαστικό της δικαίωμα, μια έκτακτη βάση νομιμοποίησης, όπως τη σωτηρία του έθνους, την προστασία της φυλής, την κατάργηση της εκμετάλλευσης ανθρώπου από άνθρωπο κ.ο.κ., ή, τέλος, αν στηρίζεται σε ανάμειξη των προαναφερόμενων παραγόντων. Επομένως ως επιμέρους πολιτικά καθεστώτα μπορούμε να αναφέρουμε, για παράδειγμα, τις κληρονομικές απόλυτες μοναρχίες, τις θεοκρατίες, τις δημοκρατίες, τις δικτατορίες ή και τα μεικτά πολιτεύματα, τα οποία, κυρίως σε μεταβατικές ιστορικές περιόδους, συνδυάζουν τα νομιμοποιητικά υπόβαθρα διαφόρων «καθαρών» καθεστωτικών οντοτήτων (παράδειγματος χάρη την υποχρέωση των ενεργών κυβερνητών να διαθέτουν την εμπιστοσύνη και του κληρονομικού μονάρχη και του αιρετού από την κοινωνία κοινοβουλίου.)⁶

Τα δημοκρατικά πολιτεύματα, ειδικότερα —και αναφερό-

⁶Έχω και αλλού επισημάνει ότι δεν πρέπει να γίνεται σύγχυση ανάμεσα στα μεικτά πολιτεύματα, όπου κατά τα προλεγόμενα συνυπάρχουν στοιχεία από τη νομιμοποιητική βάση διαφόρων «καθαρών» μορφών καθεστώτων (δηλαδή επίσημη, νομικά θεσμοθετημένη μείξη στοιχείων διαφορετικών νομιμοποιήσεων), με την ατελή δημοκρατία, όπου η μόνη προβαλλόμενη νομιμοποιητική βάση είναι η λαϊκή εκλογή των εξουσιαστών, στην πράξη ωστόσο αυτή νοθεύεται πολύμορφα. Βλ. Διαμαντόπουλος, Θαν., *Τα πολιτικά καθεστώτα: Δημοκρατίες και απολυταρχίες, οι γρίφοι της εξουσίας*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2008, σελ. 71-87, ενώ στο Hague, R./Harrop, M./Breslin, S., *Comparative Government and Politics: An Introduction*, Macmillan, Λονδίνο, 1998, σελ. 26, ο αναγνώστης μπορεί να βρει διάφορους όρους που έχουν κατά καιρούς χρησιμοποιηθεί για να υποδηλώσουν την πραγματικότητα της ατελούς δημοκρατίας, καθένas εκ των οποίων, μάλιστα —μολονότι οι συγγραφείς τούς παραθέτουν χωρίς περαιτέρω εξειδίκευση—, κατά την άποψή μου, υποδηλώνει διαφορετικό επίπεδο δημοκρατικής ελλειμματικότητας (για τους όρους αυτούς βλ. και παρακάτω σελ. 80, υποσ. 15)

μαστε βέβαια στην αντιπροσωπευτική δημοκρατία—, ασφαλώς προσδιορίζονται ως τέτοια από τη, βασιζόμενη σε εκλογικές διαδικασίες, ιδιαίτερη νομιμοποιητική βάση των φορέων πολιτικής εξουσίας, δηλαδή από τον λαοπρόβλητο χαρακτήρα τους. Παράλληλα, όμως, συστατικό της έννοιας τους συνιστούν και τα εγγενή στη φύση του εν λόγω πολιτεύματος όρια και οι ειδικοί τρόποι άσκησης της εξουσίας που το χαρακτηρίζουν. Πιο συγκεκριμένα, δημοκρατικά είναι τα καθεστώτα εκείνα όπου οι κάτοχοι ή φορείς της πολιτικής εξουσίας αναδεικνύονται και νομιμοποιούνται στο εξουσιαστικό τους δικαίωμα λόγω της ανάδειξής τους μέσα από ελεύθερες και ανταγωνιστικές εκλογικές διαδικασίες, στις οποίες συμμετέχει η κοινωνία ως σύνολο⁷. Χωρίς, δηλαδή, άλλους

⁷ Η εναλλακτική χρήση των όρων *κάτοχοι* ή *φορείς* της εξουσίας δεν γίνεται τυχαία. Στην επιστημονική φιλολογία έχει υπάρξει ευρύτερη συζήτηση εάν η εξουσία είναι ιδιότητα που κατέχει ο εξουσιαστής ως αποτέλεσμα του ελέγχου των μέσων της εξουσίας (μέσων πειθούς, δηλαδή ιδεολογικών, και μέσων καταναγκασμού ή καταστολής), άρα μπορεί να ασκηθεί *erga omnes*, με άλλα λόγια έναντι πάντων γενικά, ή εάν είναι σχέση που συνδέει διμερώς τον εξουσιαστή με συγκεκριμένους εξουσιαζόμενους, ειδικότερα εκείνους μόνον που ενδέχεται να διαμορφώσουν τη συμπεριφορά τους συμμορφούμενοι στη βούλησή του που στηρίζεται στα ιδιαίτερα εξουσιαστικά του μέσα. Προσωπικά είχα υποστηρίξει την —ενδιάμεση— άποψη πως πρόκειται για *σχετικοποιημένη ιδιότητα*, με την έννοια πως, ενώ η κατοχή συγκεκριμένων μέσων πειθούς και επικουρικά κυρώσεων δεν εγγυάται την υπακοή κάποιου συγκεκριμένου αποδέκτη των εντολών του ελέγχοντος τα μέσα αυτά, εγγυάται ωστόσο, με όρους στατιστικούς που διασφαλίζουν την υπακοή των περισσότερων, την υλοποίηση της βούλησής του (εκτός εάν αυτή μπορεί να υλοποιηθεί μόνον από συγκεκριμένο αποδέκτη της εντολής του: παραδείγματος χάρι η κατοχή κάποιων εξουσιαστικών μέσων εγγυάται τη συγκέντρωση ενός καθορισμένου ποσού φόρων όχι όμως και την παραγωγή του πορτρέτου του ηγεμόνα από συγκεκριμένο καλλιτέχνη). Βλ. Διαμαντόπουλος, Θαν., *Η έννοια της εξουσίας στη σύγχρονη πολιτική επιστήμη*, ό.π., σελ. 55 κ.εξ.

αποκλεισμούς από το εκλογικό δικαίωμα, πλην των υπαγορευόμενων από την τεκμαιρόμενη απουσία πολιτικής ωριμότητας (η οποία ωριμότητα, έστω κατά πλάσμα δικαίου, θεωρείται πως αποκτάται σε μια συγκεκριμένη, κοινή για όλους, ηλικία)⁸.

Παράλληλα όμως, επειδή δημοκρατία δεν είναι η τυραννία της πλειοψηφίας —άλλωστε οι χειρότερες τυραννίες στην ανθρώπινη ιστορία, αν δεν στηρίζονταν στη λαϊκή πλειοψηφία, είχαν πάντως, σε κάποια φάση τουλάχιστον, ευρύτατη κοινωνική υποστήριξη—, η έννοια του δημοκρατικού πολιτεύματος περιλαμβάνει και άλλα στοιχεία πλην της ανάδειξης από τον λαό των φορέων της πολιτικής εξουσίας. Τέτοια στοιχεία πρώτα απ' όλα είναι ο αυτοπεριορισμός του κεντρικού εξουσιαστικού μηχανισμού, που προσδιορίζεται από τα θεσμοθετημένα και ακατάλυτα εξουσιαστικά αντισταθμίσιμα-

⁸ Στο παρελθόν, στις φάσεις κατά τις οποίες κάποιες χώρες προσέγγιζαν σταδιακά την αντιπροσωπευτική δημοκρατία, έχοντας καθιερώσει κάποιες εκλογικές διαδικασίες, το εκλογικό δικαίωμα εξαρτάτο, μεταξύ άλλων, από την ύπαρξη ιδιοκτησιακών τίτλων, το ύψος του εισοδήματος: την ικανότητα του εκλογέα να αναλαμβάνει φορολογικά βάρη (*vote censitaire*), τη σταθερή διαμονή σε κάποιοι τόποι, που οδηγούσε σε αποκλεισμό των νομαδικών πληθυσμών, καθώς και από το φύλο. Υπήρξε μάλιστα εποχή και χώρα, η Μεγάλη Βρετανία εν προκειμένω στις αρχές του Μεσοπολέμου, όπου το δικαίωμα ψήφου παρεχόταν στις γυναίκες σε διαφορετική ηλικία απ' ό,τι στους άνδρες. Για τη σταδιακή παραχώρηση του δικαιώματος της ψήφου και για την πορεία προς την καθολική ψηφοφορία, αντί πολλών, βλ. Harrop, M./Miller, W., *Elections and Voters*, Macmillan, Houndmills, 1987, σελ. 208 (όπου ωστόσο υπάρχουν κάποια λάθη, ειδικά όσον αφορά την παραχώρηση της γυναικείας ψήφου σε ορισμένες χώρες). Ράλλης, Κων., *Ψήφος, εκλογαί και εκλογικά συστήματα*, αυτοέκδοση, 1969, σελ. 80 κ.εξ.· Duverger, M., *Institutions politiques et droit constitutionnel*, PUF, 1η έκδοση, Παρίσι, 1970, τόμ. 1, σελ. 128 κ.εξ. και τόμ. 2, σελ. 59 κ.εξ.· και Schmidt, M., *Θεωρίες της δημοκρατίας*, Σαββάλας, Αθήνα, 2004, σελ. 175 και 440 κ.εξ. κτλ.

τα (checks and balances), καθώς και από τον, εγγενή στο συγκεκριμένο πολίτευμα, φιλελεύθερο και ανθρωποκεντρικό του χαρακτήρα. Αυτός δε εκδηλώνεται πρωτίστως με τον σεβασμό της ατομικότητας. Χαρακτηρίζεται, επομένως, από τη μη υποταγή της ατομικής βούλησης και προσωπικότητας σε απόλυτους ετεροκαθορισμούς· από τη μη ανέγκλητη εκχώρηση του δικαιώματος γνώμης σε οποιονδήποτε συλλογικό φορέα —ο οποίος θα αποτελούσε «εντολοδόχο συνείδησης»— ως αποτέλεσμα της προσχώρησης ενός ατόμου σε αυτόν· από την ελεύθερη αμφισβήτηση, αλλά και την ελεύθερη ανά τακτά χρονικά διαστήματα επαναδιεκδίκηση, με όρους σχετικής ισοπολιτείας, της εξουσίας από τον καθένα· γενικότερα δε από την απαρακώλυτη έκφραση απόψεων (ιδιαιτέρως από όσους δεν ανήκουν στην πλειοψηφία ή δεν εκφράζουν την κυρίαρχη ιδεολογία)· και, σε κάθε περίπτωση, από τη μη δίωξη για πολιτικές απόψεις καθώς και για ενέργειες που δεν εμπεριέχουν βία ή προσπάθεια βίαιης επιβολής επί της υπόλοιπης κοινωνίας⁹.

⁹ Ο Ρεϋμόν Αρόν —βλ. Aron, R., *Penser la liberté, Penser la démocratie*, Gallimard, Παρίσι, 2005, σελ. 1264— ανατέμνει το περιεχόμενο της δημοκρατίας μέχρι του σημείου να φτάνει να θεωρεί ως συστατικό στοιχείο της ίδιας της έννοιας του πολιτεύματος αυτού τη μετριοπάθεια και την ανεκτικότητα των εξουσιαστών έναντι των εξουσιαζομένων. Προωθώντας τη σκέψη του θα χαρακτήριζα αμφίβολης δημοκρατικότητας την τάση κάποιων δημοκρατιών να ποινικοποιούν απόψεις που θεωρούν απεχθείς, πολλώ μάλλον απόψεις αναφερόμενες σε ιστορικά γεγονότα, όσο εσφαλμένες και αν είναι αυτές. Πώς μπορεί να μην απαγορεύεται με όρους ποινικής καταστολής η άρνηση, για παράδειγμα, της ηλιοκεντρικής θεωρίας και να συνιστά έγκλημα ο ιστορικός αναθεωρητισμός, ακόμη και ο πιο ανιστόρητος, όπως η άρνηση μιας γενοκτονίας ή η αμφισβήτηση της έκτασης ενός ολοκαυτώματος; (Εφόσον, φυσικά, δεν ωθεί σε φυλετικό μίσος, όπως ασφαλώς δεν έκανε η προσέγγιση του Ροζέ Γκαροντύ, ο οποίος υποστήριζε πως και ένας Εβραίος να είχε θανατωθεί για λόγους φυλετικούς ή θρησκευτικούς θα ήταν τερατώδες, πλην όμως